

DOI 10.31558/2519-2949.2018.4.21

УДК 327(73+470):262.81

*Шіхелілі Джавід, Київський національний університет імені Тараса Шевченка***ДО ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ КАСПІЙСЬКОГО РЕГІОНУ**

Стаття присвячена одній з найгостріших регіональних проблем сучасності – правовому статусу Каспійського регіону, а також взаємостосункам держав навколо Каспійського моря, невизначений статус якого багато в чому підігрівав суперництво між ними, здатне, в умовах інтернаціоналізації водоймища привести до відкритого зіткнення. В XXI столітті, в епоху енергетичної зовнішньої політики Каспій з його багатими шельфовими родовищами і унікальними біоресурсами стає місцем перетину безпосередніх інтересів провідних регіональних і світових держав, що в умовах його підвищеного конфліктного потенціалу актуалізує питання розмежування акваторії Каспійського моря. Метою статті є дослідження проблеми правового статусу Каспійського регіону. Досліджуються позиції прибережних держав з питання розмежування Каспійського басейну, їх інтереси відносно даної проблеми. Використовуються методи порівняльного і порівняльно-історичного аналізу, які дозволили визначити передумови формування правового статусу Каспійського моря в різні історичні періоди. Розглядаються результати останнього саміту в Актау. Оскільки Конвенція про правовий статус Каспійського моря, прийнята в ході роботи V каспійського саміту в Актау, так і не зафіксувала єдиного принципу делімітації морського дна, багато ким документ був сприйнятий з великою часткою скепсису. Проте каспійська Конвенція стала природним підсумком більш ніж 25-річного дипломатичного процесу на Каспії, а тому лише відобразила формат відносин, що склався між прикаспійськими країнами, які, пройшовши через ряд криз і конфліктів, змогли досягти взаємного компромісу. Автором зроблений висновок, що, ефективно вирішення проблеми правового статусу акваторії Каспія може бути здійснене тільки за умови взаємного розуміння між всіма учасниками переговорного процесу, готовності до компромісів і врахування інтересів один одного.

Ключові слова: *Каспійський регіон, Каспійське море, міжнародно-правовий статус, прикаспійські держави, міжнародне право, саміт.*

Вступ. Важливим дестабілізуючим чинником, що впливає на формування геополітичної обстановки в Каспійському регіоні, продовжує залишатися невизначеність правового статусу Каспійського моря, який включає такий важливий аспект як розподіл його дна і порядок надкористування. Це є джерелом напруженості і недовіри, залучаючи прикаспійські держави до військово-політичного протистояння і гонки озброєнь, обумовленої страхом перед силовим варіантом вирішення цієї проблеми і готовністю відстоювати свої національні інтереси економічного і політичного характеру в регіоні.

Складність досягнення консенсусу між прикаспійськими державами з даного питання обумовлюється рядом причин.

Мета та завдання. Дослідити проблему правового статусу Каспійського регіону. Розглянути основні етапи визначення міжнародно-правового статусу Каспійського регіону.

Методи дослідження. Потрібно відзначити, що серед авторів ближнього зарубіжжя спроби комплексно розглядати Каспійський регіон робили такі дослідники, як В. Гусейнов, З. Жізнін, С. Жильцов, І. Зонн, Р. Мамедов, А. Нурша, А. Ушков і ін.

В даний час каспійська проблематика достатньо широко представлена в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, проте позначені автори в своїх дослідженнях більшою мірою концентруються на країновому (вплив локальних, регіональних і глобальних гравців на розвиток Прикаспія) і секторальному (перспективи розвитку енергетики, транспорту і логістики, торгівельних відносин і т.д.) зрізах.

Вивчення питань правової взаємодії в Каспійському регіоні є відносно новим напрямом академічних досліджень. В даний час окремі роботи, присвячені даному питанню, були підготовлені такими дослідниками, як І. Абдуллаєв, К. Ланда, О. Мітрофанова, С. Міхеев і ін.

Враховуючи той факт, що геополітична ситуація в Каспійському регіоні характеризується наявністю багаторівневого комплексу інтересів, відображаючи складність взаємостосунків

прикаспійських держав, а також їх відносин з численними державними і недержавними акторами на регіональному рівні, в роботі активно використовується суб'єктно-діяльнісний підхід. Даний метод дав можливість виявити і дослідити суперечності між інтересами держав Каспійського регіону, які роблять істотний вплив на перспективи розвитку правового статусу Каспія.

Використані методи порівняльного і порівняльно-історичного аналізу, які дозволили визначити передумови формування правового статусу Каспійського моря в різні історичні періоди.

Результати. В процесі визначення міжнародно-правового статусу Каспійського моря можна виділити наступні основні етапи, перший з яких припав на 1992-2001 рр. Початкові кроки в рамках переговорного процесу багато в чому були зроблені за ініціативою Росії. Перша зустріч представників всіх прикаспійських країн на рівні заступників міністрів закордонних справ пройшла в жовтні 1994 року в Москві. Потім в листопаді 1996 року в Ашгабаді відбулася перша нарада вже міністрів закордонних справ даних держав. В тому ж році була створена Спеціальна робоча група (СРГ) із розробки Конвенції про правовий статус Каспія. При цьому переговорний процес дав старт і поступово вивів на системну основу взаємодію прикаспійських країн в п'ятибічному форматі.

Другий етап охоплював 2002-2006 рр. Головною подією стало проведення 23-24 квітня 2002 року в Ашгабаді I саміту глав прикаспійських держав. Тоді сторони тільки позначили власні позиції у вирішенні «каспійського питання» [8]. При цьому рівень розбіжностей був настільки високий, що учасники саміту не змогли виробити і прийняти підсумковий документ, що відображає їх загальні точки зору. Разом з тим, сам факт проведення вперше такого заходу з участю глав всіх прикаспійських країн мав велику політичну значущість для подальшого розвитку переговорного процесу і поклав початок традиції проведення самітів «каспійської п'ятірки».

Іншою важливою подією стало підписання 4 листопада 2003 року в Тегерані Рамкової конвенції із захисту морського середовища Каспійського моря. Головною метою даного документа визнаний захист морського середовища Каспія від забруднення, включаючи захист, збереження, відновлення, стійке і раціональне використання його біологічних ресурсів [11]. Важливість цієї події полягає в тому, що взаємодія прикаспійських країн вийшла за рамки переговорного процесу щодо правового статусу моря і охопила інші важливі питання багатосторонньої взаємодії.

Третій етап припав на 2007-2009 рр. Ключовою подією став II Каспійський саміт, який пройшов 16 жовтня 2007 року в Тегерані і завершився підписанням підсумкової декларації. Зберігши свої думки з приводу розподілу Каспію, сторони разом з тим прийшли до необхідності сумісного вироблення і ухвалення Конвенції про правовий статус Каспійського моря як базового документа. Вони також домовилися про свої суверенні права відносно моря і його ресурсів і забезпечення режимів судноплавства, рибальства і плавання суден тільки під їх прапорами. Важливими стали і положення про мирний характер використання Каспія.

Четвертий етап почався в 2010 році, коли 18 листопада 2010 року в Баку був проведено III Каспійський саміт. За його підсумками:

а) ухвалено рішення доручити відповідним відомствам п'яти країн в тримісячний термін обговорити і погодити ширину національної зони, виходячи з 24-25 миль з включенням водного простору, на який розповсюджуватиметься суверенітет прибережної держави;

б) ухвалено рішення щодо проведення на регулярній основі самітів голів прикаспійських держав;

в) підписана Угода про співпрацю у сфері безпеки на Каспійському морі, яке регулює питання боротьби з тероризмом, організованою злочинністю, контрабандою зброї, наркотиків і ядерних технологій, захопленням суден, нелегальної міграції, незаконного видобутку біоресурсів і т.д.

На рубежі 2000-2010-х рр. в глобальній політиці відбулися дві великі події, які зробили істотний вплив на подальший розвиток політичного процесу в Каспійському регіоні. По-перше, після того, як керівництво США ухвалило рішення про початок виведення військ з гарячих точок на Близькому Сході, проблеми безпеки відійшли на другий план [9]. Прямим наслідком згортання глобальної війни з тероризмом стало ослаблення режиму санкцій проти Ірану в 2013 р., що створило абсолютно нові економічні можливості на Каспії.

По-друге, в 2011 р. тенденція падіння рівня нафтовидобутку на родовищах Каспійського моря остаточно зміцнилася. Значення каспійських вуглеводнів для світової економіки було істотно знижено, а разом з цим різко скоротився інтерес західних корпорацій до регіону. Головним результатом цього стало ослаблення впливу країн Заходу в регіоні і зміна міжнародної ролі Азербайджану.

Із вказаних вище причин, IV саміт прикаспійських держав, що пройшов 29 вересня 2014 р. в Астрахані став справжнім дипломатичним проривом. Його найважливішим рішенням стало юридичне закріплення режиму користування водою і мореплавання, причому не в окремій частині Каспійського моря, а на всій його площі. Вперше за більш ніж 20-річну історію каспійської політики сторони досягли консенсусу і виробили рішення, що влаштовує всіх. При цьому, звичайно, варто зробити акцент на тому, що можливим воно стало тільки через вказані вище політичні і економічні фактори [4].

В пункті сім «Заяви президентів Азербайджанської Республіки, Ісламської Республіки Іран, Республіки Казахстан, Російської Федерації і Туркменістану», прийнятого за підсумками IV каспійського саміту, встановлювалася 15-мильна зона, на яку розповсюджується національний суверенітет прибережних країн, і прилегла до неї 10-мильна економічна зона для видобутку біологічних ресурсів. Вся решта частини Каспійського моря зберігалася в загальному користуванні. Таким чином виведена в російсько-казахській угоді 1998 р. формула (принаймні друга її частина) «дно ділимо, вода спільна» виявилася юридично закріпленою.

Усвідомлюючи важливість регіону з погляду національних інтересів країни і в цілях найшвидшого врегулювання суперечностей, що склалися, уряд РФ узяв курс на компромісний розвиток відносин зі всіма прикаспійськими республіками, а також в підходах розмежування Каспійської акваторії. Був сформований формат двосторонніх домовленостей по розмежуванню дна Каспія і підписані міжнародно-правові акти між Російською Федерацією і Азербайджанською Республікою [4] і Російською Федерацією і Республікою Казахстан [2], а також сумісний трибічний договір [6]. Подібного роду двосторонні домовленості показали свою ефективність і прогресивність в ході вирішення питань про правовий статус моря.

Слід зазначити, що укладені між Росією, Азербайджаном, Туркменістаном і Казахстаном двох- і трибічні угоди є тимчасовою мірою правового регулювання на Каспії.

Таблиця 1

Делімітаційні угоди між Росією, Азербайджаном, Туркменістаном і Казахстаном

<i>Рік</i>	<i>Країни</i>	<i>Угода</i>
1998	Казахстан і Росія	Угода про розмежування дна північної частини Каспійського моря в цілях здійснення суверенних прав на надрокористування
2001	Казахстан і Азербайджан	Угода про розмежування дна Каспійського моря
2002	Казахстан і Росія	Угода про розмежування дна північної частини Каспійського моря
2002	Росія і Азербайджан	Угода про розмежування суміжних ділянок дна північної частини Каспійського моря
2003	Казахстан, Росія і Азербайджан	Угода про точку стику ліній розмежування суміжних ділянок дна Каспійського моря
2014	Казахстан і Туркменістан	Угода про розмежування дна Каспійського моря

Цьому прикладу послідували і інші прикаспійські країни. Схожі угоди були підписані між Азербайджанською Республікою і Республікою Казахстан [3], а також між Республікою Казахстан і Республікою Туркменістан [5].

Виникнення цілого комплексу міжнародно-правових актів регулюючих питання по розмежуванню дна Каспійського моря між більшістю прикаспійських країн, ознаменувало собою значний прогрес у відносинах прикаспійських держав на шляху до формування довгоочікуваної конвенції про статус Каспія. При цьому труднощі досягнення країнами регіону консенсусу з даного питання обумовлені наступними основними чинниками.

По-перше, відсутність як серед наукового співтовариства, так і на офіційному рівні єдиної думки про те, чим є Каспій з географічної точки зору – морем або озером. У зв'язку з цим на політичному рівні зберігаються розбіжності щодо використання в процесі рішення «каспійського питання» положень Конвенції ООН з морського права 1982 року.

По-друге, прагнення прикаспійських держав отримати під свій контроль якомога більше запасів вуглеводнів. Відповідно, ніхто не хоче бути обділеним. Іран, наприклад, настирливо пропонує

на вибір: або використовувати Каспійське море спільно за принципом кондомініуму, або розділити його порівну з наданням кожній державі по 20% дна і акваторії. Дану проблему ускладнює те, що в потенційно спірних територіях Каспія вже давно активно ведуться розвідка і видобуток природних багатств без урахування інтересів сусідів.

По-третє, активна пряма і непряма участь в процесах в Каспійському регіоні таких зовнішніх гравців, як США, Європейський Союз, Туреччина і Китай. В особі своїх офіційних і ділових кіл вони роблять певний вплив на позиції більшості країн «каспійської п'ятірки» з різних питань багатостороннього і двостороннього значення, сприяючи збереженню розбіжностей між ними.

Потрібно відзначити, що консультації, які проводилися країнами «каспійської п'ятірки» з часом наповнювалися новим змістом і, поступово, з переговорів виключно про юридичні аспекти правового статусу Каспійського моря трансформувалися в багатопланове обговорення цілого комплексу проблем, пов'язаного з організацією міждержавного діалогу на Каспії. Коротка періодизація переговорного процесу відносно врегулювання питання про встановлення нового правового режиму Каспійського моря (табл. 2), наочно демонструє, що активна робота з переформатування каспійського діалогу почалася в 2003 р. з підключенням до обговорення каспійської проблематики голів прикаспійських держав в рамках п'ятибічних зустрічей.

Таблиця 2

Періодизація переговорного процесу на Каспії

<i>Період</i>	<i>Характерні особливості</i>
1992-1996 рр.	Підготовчий процес перед проведенням перших п'ятибічних консультацій, результати яких зумовили характер подальших зустрічей на високому і вищому рівні. В 1994 р. в Москві відбулася перша зустріч всієї «каспійської п'ятірки» на рівні заступників міністрів закордонних справ, в 1995 р. в Тегерані пройшла перша зустріч керівників правових департаментів МЗС з питань правового статусу Каспійського моря, друга нарада пройшла в тому ж році в Алмати, але вже без участі російської сторони, і, нарешті, в 1996 р. в Ашгабаді відбулася перша нарада міністрів закордонних справ даних держав. Саме після даної зустрічі була сформована Спеціальна робоча група (СРГ) із розробки Конвенції про правовий статус Каспія, що зумовило перехід до нового етапу консультацій.
1996-1998 рр.	Країни «каспійської п'ятірки» активно проводять переговори на двох- і трибічному рівні, намагаючись співвіднести проблему правового статусу з нафтогазовидобувними роботами, що почалися на каспійському шельфі. Перехід до наступного етапу переговорів був обумовлений кардинальною зміною позиції Росії з каспійського питання, яка починаючи з 1998 р. проводить політику зближення з своїми північними сусідами.
1998-2003 рр.	Казахстан, Росія і Азербайджан завершують оформлення домовленостей по розмежуванню Північного Каспія і фактично проводять делімітацію північної частини водоймища.
2003-2010 рр.	Переформатування каспійського діалогу, за допомогою підключення до обговорення голів прикаспійських держав в рамках п'ятибічних зустрічей. Не дивлячись на провальний I Саміт глав прикаспійських держав, який відбувся 23-24 квітня 2002 року в Ашгабаді, сам факт проведення такого заходу з участю голів всіх прикаспійських країн мав велике політичне значення для подальшого розвитку переговорного процесу. Проведений 16 жовтня 2007 р. II Каспійський Саміт в Тегерані виявився більш успішним. Сторони змогли підписати підсумкову декларацію, яка закріплювала права прибережних країн відносно моря і його ресурсів, забезпечення режимів судноплавства і рибальства. Важливими стали і положення про мирний характер використання Каспія.
2010 – 2017 рр.	Активізація процесу формування п'ятибічної нормативно-договірної бази відносно правового режиму на Каспії, що почалася з успішного проведення 18 листопада 2010 р. в Баку III Каспійського Саміту. Найуспішнішим в цьому відношенні став проведений 29 вересня 2014 р. IV Каспійський Саміт в Астрахані, в рамках якого було укладено 3 п'ятибічні угоди переважно з питань екології і охорони біологічних ресурсів водоймища. Більш того, вперше за довгий час країни «каспійської п'ятірки» просунулися і в питанні врегулювання безпосередньо правового режиму, а саме, були обумовлені ширина територіального моря, і риболовецької зон – 25 морських миль.

Продовження табл. 2

<i>Період</i>	<i>Характерні особливості</i>
2018 р.	Конвенція про правовий статус Каспійського моря, підписана між прикаспійськими державами – Росією, Азербайджаном, Іраном, Казахстаном і Туркменістаном, є кульмінацією більш ніж двох десятиріч переговорів, але вона не зможе усунути всі затяжні проблеми між країнами. Разом з тим, вона укріпила взаємну довіру і розширила поле для багатосторонньої взаємодії у форматі «каспійської п'ятірки», що у результаті зробить позитивний вплив на ситуацію в регіоні.

Так, першою регіональною угодою, підписаною усіма п'ятьма країнами, що отримала юридичну силу, стала Рамкова конвенція із захисту морського середовища Каспійського моря, також відома як «Тегеранська Конвенція». Документ містив загальні вимоги до охорони навколишнього середовища Каспія і передбачав створення необхідних для цього інституційних механізмів. Підписанню документа передували досить складний і політично делікатний процес міжурядових переговорів, що продовжувався цілі 8 років [10]. Крім цього, ще 3 роки було потрібно на те, щоб уряди «каспійської п'ятірки» завершили процес ратифікації Конвенції. Проте не можна не відзначити, що практична імплементація положень Конвенції гальмувалася відсутністю регламентуючих документів протокольного характеру. Не дивлячись на те, питання захисту навколишнього середовища потрапляли в «безконфліктну зону» переговорного процесу, дозволяючи піти у бік від делімітаційної проблеми, після підписання Конвенції робота над її додатковими протоколами дещо загальмувалася.

Був потрібен додатковий час для того, щоб маховик каспійського діалогу, запущений на початку ХХІ століття, набрав оптимальну швидкість. Процес формування п'ятисторонньої нормативно-договірної бази відносно правового режиму на Каспії активізується після проведення 18 листопада 2010 р. в Баку III Каспійського Саміту. За його підсумками була підписана Угода про співпрацю у сфері безпеки на Каспійському морі, яке регулює питання боротьби з тероризмом, організованою злочинністю, контрабандою зброї, наркотиків і ядерних технологій, захопленням судів, нелегальної міграції, незаконного видобутку біоресурсів і т.д. Дану Угоду можна назвати справжнім проривом в переговорному процесі. Саме після неї була підготовлена і підписана ціла серія документів (протоколів і самостійних угод), які лягли в основу так званої нормативно-договірної бази правового режиму на Каспії (табл. 3).

Таблиця 3

Нормативно-договірна база правового режиму на Каспії

1.	Рамкова Конвенція із захисту морського середовища Каспійського моря (2003)
	Протокол про регіональну готовність, реагування і співпрацю у разі інцидентів, що викликають забруднення нафтою (2011)
	Протокол із захисту Каспійського моря від забруднення з наземних джерел і в результаті здійснюваної на суші діяльності (2012)
	Протокол із збереження біорізноманітності (2014)
2.	Угода про співпрацю у сфері безпеки на Каспійському морі (2010)
	Протоколи знаходяться в розробці
3.	Угода про співпрацю у сфері попередження і ліквідації надзвичайних ситуацій в Каспійському морі (2014)
4.	Угода про збереження і раціональне використання біологічних ресурсів Каспійського моря (2014)
5.	Угода про співпрацю у сфері гідрометеорології Каспійського моря (2014)
6.	Угода про співпрацю у сфері транспорту в Каспійському морі (2018 – знаходиться в розробці)
7.	Угода про торговельно-економічну співпрацю між країнами Каспійського регіону (2018)

Як результат, активізується робота по чотирьох додаткових Протоколах до Тегеранської Конвенції. У результаті, в серпні 2011 р. на Третій сесії Конференції сторони підписують Протокол про регіональну готовність, реагування і співпрацю у разі інцидентів, що викликають забруднення нафтою («Актауський протокол»). Наступна сесія Конференції, що пройшла в грудні 2012 р.,

ознаменувала підписання Протоколу із захисту Каспійського моря від забруднення з наземних джерел і в результаті здійснюваної на суші діяльності («Московський Протокол»), в рамках П'ятої сесії в травні 2014 р. був підписаний Протокол про збереження біологічної різноманітності («Ашгабадський Протокол»).

Проведення чотирьох Каспійських самітів зіграло детермінуючу роль у створенні стійких механізмів взаємодії прибережних країн, поступальному розвитку багатобічного діалогу і формуванню нового міжнародно-правового статусу водоймища. В рамках президентських зустрічей були підписані ключові політичні документи, що заклали вектори співпраці держав в регіоні і що визначили парадигму їх довірчих відносин на основі поваги до взаємних інтересів, а також мирний характер вирішення виникаючих проблем. Прийняті на вищому рівні домовленості активно реалізуються на практиці [2].

Близькість Каспійського моря до зон геополітичної нестабільності (Афганістан, Ірак, Сірія) виводить на перший план актуальні питання забезпечення регіональної безпеки. На сучасному етапі проводиться розробка і експертне обговорення ряду галузевих протоколів до Угоди про співпрацю у сфері безпеки 2010 р., регулюючих взаємодію в конкретних областях. Найперспективнішими напрямками є боротьба з браконьєрством, нелегальним розповсюдженням наркотиків, забезпечення безпеки мореплавання, а також кооперація прикордонних відомств.

До недавнього часу питання про приєднання Туркменістану до розробленого Казахстаном, Росією і Азербайджаном формату делімітації національних секторів залишався відкритим. Проте 7 листопада 2014 р. Астана і Ашгабад підписали Угоду між Республікою Казахстан і Туркменістаном про розмежування дна Каспійського моря між Республікою Казахстан і Туркменістан, яка було ратифікована в парламентах обох держав в травні 2015 р [2].

В 2017 р. країнами активно готувались пакети нових п'ятисторонніх документів. Зокрема, Туркменістан активно просуває процес узгодження текстів таких документів як Угода про торговельно-економічну співпрацю в Каспійському морі [2], а також Угода про співпрацю в області транспорту на Каспії [2]. Тому не дивно, що всі зустрічі по обговоренню згаданих угод проходили в Ашгабаді під головуванням туркменської сторони. Так, наприклад, представники уповноважених органів країн «каспійської п'ятірки» двічі обговорили Угоду про торговельно-економічну співпрацю, а саме, 1 лютого 2017 р. і 24 квітня 2017 р., а консультації з питання про транспортну угоду відбулися 17 листопада 2016 р. і 15 травня 2017 р. Крім того, в Ашгабаді пройшли засідання уповноважених представників по обговоренню Протоколу про співпрацю в області забезпечення безпеки мореплавання на Каспії.

Таким чином, результати П'ятого каспійського саміту свідчать, що країни регіону не планують знижувати заданий темп вирішення ключових каспійських проблем. Природно, багатьом хотілося б, щоб зустрічі глав прикаспійських держав проходили через менші проміжки часу, проте, враховуючи сучасну міжнародну політичну ситуацію і «глибину» регіональних проблем, зробити це поки досить складно. Разом з тим, очевидно, що в регіоні вже напрацьований досить успішний досвід п'ятисторонньої співпраці, який дозволяє планомірно і результативно вирішувати важливі проблеми.

Як відзначено в Комюніке П'ятого каспійського саміту, прикаспійські країни вже успішно співробітничать у сфері екології, про що свідчить підписання 20 липня 2018 року в Москві Протоколу за оцінкою впливу на оточуюче середовище в транскордонному контексті до Рамкової конвенції із захисту морського середовища Каспійського моря від 4 листопада 2003 року.

Набули чинності підписані на Астраханському саміті 29 вересня 2014 року угоди про збереження і раціональне використання водних біологічних ресурсів, про співпрацю у сфері попередження і ліквідації надзвичайних ситуацій, а також про співпрацю в області гідрометеорології. Почала роботу міжурядова Комісія із збереження, раціонального використання водних біологічних ресурсів і управління їх сумісними запасами. Не забули лідери країн на Саміті і про гуманітарну сферу, було домовлено провести п'ятисторонні консультації з тематики туризму на Каспії, активізувати співпрацю прикаспійських держав на регіональному рівні, проводити культурні обміни, медіа-форуми, молодіжні зльоти, спортивні змагання і т.д.

Після чотирьох каспійських самітів питання про режим міжнародно-правового статусу Каспія виявилось практично цілком врегульованим. Він базувався на трьох найважливіших принципах: принципі суверенітету і закритості для зовнішніх гравців, принципі миру і взаємної поваги у відносинах між прикаспійськими країнами і принципі загального користування водоймищем,

за винятком 25-мильної зони. Неврегульованим залишився тільки один аспект – делімітація дна в цілях забезпечення прав на надрокористування.

В пункті 12 Заяви глав прикаспійських держав 2014 р. мовилося про те, що розмежування дна і надр Каспійського моря здійснюється «на основі загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права в цілях реалізації суверенних прав Сторін на надрокористування» [1]. Проте якщо в північній частині Каспія між Росією, Азербайджаном і Казахстаном така угода була досягнута, і делімітація була проведена по серединній лінії, то в південній частині Каспійського моря як і раніше існували різні точки зору на дане питання.

Остаточно проблему делімітації Каспійського моря повинен був розв'язати V саміт прикаспійських держав в Актау, який був запланований на 12 серпня 2018 р. Інформація про те, що прикаспійські країни досягли консенсусу і готові підписати конвенцію, яка б остаточно закріпила міжнародно-правовий статус Каспія почала з'являтися за рік до заходу. Проте підготовка до будь-якого саміту в минулі роки супроводилася аналогічними повідомленнями, а враховуючи непростий характер взаємостосунків між прикаспійськими країнами, приводів для чергового перенесення обговорення підсумкової угоди можна було б знайти масу.

Під час візиту президента Ірану Х. Ругані до Азербайджану в березні 2018 р. між енергетичними міністерствами двох країн була підписана історична угода «Меморандум про взаєморозуміння по розробці відповідних блоків в Каспійському морі». В червні 2018 р. стало відомо, що Тегеран і Баку розроблятимуть спірні родовища загальними зусиллями і ділитимуть отримуваний прибуток за принципом 50 на 50 [7]. Сусіди вже почали роботу над створенням сумісної венчурної компанії SOCAR-KEPCO. Після майже 20-річного конфлікту Іран і Азербайджан виробили формат співпраці на Каспійському морі, чим зняли останній бар'єр для ухвалення єдиної Конвенції.

Серйозний вплив на здатність домовлятися прикаспійських держав надала також хвиля неомеркантилізму, що захлеснула світову економіку з подачі Сполучених Штатів. В умовах торгових воєн і агресивного втручання політики в економіку наявність майданчиків, що надають можливість виступити з консолідованою позицією, стає істотною перевагою для торгових агентів.

У результаті 12 серпня 2018 р. відповідно до раніше зроблених заяв прикаспійські держави після переговорів, що продовжувалися більше 25 років, все-таки прийняли Конвенцію про правовий статус Каспійського моря.

Багато спостерігачів відзначили, що значення прийнятого на V саміті документа насправді не таке велике, як це підноситься лідерами прикаспійських держав, тому що, з одного боку, він фактично повторює всі раніше досягнуті домовленості, а з іншого, так і не розв'язав головну проблему – не запропонував єдину схему делімітації. Таким чином, документ лише закріпив відсутність прогресу і по суті своїй є «дипломатичним топтанням на місці».

Дійсно, як було відзначено вище, система безпеки Каспійського моря була створена в ході підготовки і роботи II і III каспійських самітів, принцип розмежування акваторії і схема мореплавання в рамках IV саміту, а генеральна ідея про необхідність застосування різних підходів при делімітації дна і акваторії і зовсім в рамках російсько-казахської угоди 1998 р. Той факт, що позначені принципи були відображені в підсумковій Конвенції, говорить лише про їх практичну ефективність, оскільки вони виникають з природного ходу каспійської політики.

В питанні ж надрокористування у результаті переміг «принцип практики, що склалася». В пункті першому статті вісім Конвенції закріплюється, що «Розмежування дна і надр Каспійського моря на сектори здійснюється за домовленістю суміжних і протилежних держав з урахуванням загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права», що по факту означає, що країни із загальними морськими кордонами вирішують питання делімітації на двосторонній основі. Багатьма фахівцями дане положення сприймається як істотний недолік, оскільки воно не виключає потенційних конфліктів між прикаспійськими країнами в майбутньому. Проте ними не враховується той факт, що головний супротивник принципу делімітації дна по серединній лінії Іран, прийнявши Конвенцію, офіційно і остаточно відмовився від принципу рівних часток. Більш того, якщо врахувати ірано-азербайджанські угоди, укладені в березні і червні 2018 р., то і зовсім можна констатувати, що Тегеран пішов на істотні поступки Баку і врегулював конфлікт з Азербайджаном ще до саміту в Актау.

Крім цього, новина про ухвалення Конвенції відводить увагу багатьох спостерігачів від інших угод, прийнятих прикаспійськими країнами, зокрема, Угода між урядами прикаспійських держав про торговельно-економічну співпрацю, Угода між урядами прикаспійських держав про співпрацю в області транспорту, Угода про запобігання інцидентам на Каспійському морі, Протокол

про співпрацю в області боротьби з тероризмом на Каспійському морі, Протокол про співпрацю в області боротьби з організованою злочинністю на Каспійському морі, Протокол про співпрацю і взаємодію прикордонних відомств, які прямо вказують на те, що єдиний документ є лише першим кроком на шляху формування загального політико-економічного простору на Каспії.

Говорячи про саму Конвенцію, слід мати на увазі, що документ в його фінальній редакції не дозволив країнам регіону зняти найбільш проблемні питання щодо делімітації водоймища. Так, розмежування донних національних секторів здійснюється за домовленістю суміжних і протилежних держав на основі норм міжнародного права в цілях реалізації їх суверенних прав на надрокористування і іншу господарсько-економічну діяльність, пов'язану з освоєнням ресурсів дна і надр. В даних обставинах, офіційно визнається легітимність раніше укладених двосторонніх і тристоронніх угод про розділ Каспія між Азербайджаном, Казахстаном, Росією і Туркменістаном, що фактично вирішує питання про делімітацію північної частини водоймища. Проте питання про спірні родовища Південного Каспія, а також питання про можливість Ірану отримати 20% морського дна, залишаються відкритими. Сторони будуть вимушені продовжити переговорний процес з даних питань, але вже не в п'ятисторонньому форматі, а на двосторонній основі.

Примітно, що навіть не дивлячись на збереження угод про розділ Північного Каспія, країнам все-таки доведеться продовжити консультативний процес на рівні заступників міністрів іноземних справ/повноважних представників прикаспійських держав, метою якого буде підготовка угоди, що стосується методики встановлення прямих початкових ліній призначених для відліку ширини територіальних вод, зовнішні межі яких виявлятимуть державними кордонами країн «каспійської п'ятірки» на морі. Так, наприклад, в жовтні 2017 р. в Ухвалі Уряду Казахстану про встановлення початкових ліній для відліку ширини територіальних вод на Каспії були чітко відзначені географічні крапки для визначення зовнішньої межі територіальних вод. Проте цілком очевидно, що методика визначення вказаних в документі географічних координат повинна пройти узгодження з рештою країн регіону.

Не можна також не відзначити, що Конвенція увібрала в себе велику частину домовленостей, раніше досягнутих на попередніх самітах як з питання неприсутності на Каспійському морі збройних сил, що не належать країнам «каспійської п'ятірки», так і з питання встановлення територіальних вод шириною 15 морських миль з примикаючими до них десятимильними риболовецькими зонами, встановлення режиму свободи мореплавання для судів під прапорами прибережних країн морських державних кордонів, а також свободи транзиту до інших морів і Світового океану. Примітно, що Конвенція також закріпила право сторін прокладати по дну моря магістральні трубопроводи і кабеля з умовою дотримання екологічних вимог. Даний пункт викликає не менше питань, ніж питання делімітації національних донних секторів, адже поки в регіоні не було прецедентів проведення екологічної експертизи, яка б проходила в рамках Тегеранської конвенції із захисту морського середовища Каспійського моря. Тим паче, що відповідний протокол (Протокол з оцінки впливу на оточуюче середовище в транскордонному контексті), був підписаний зовсім недавно, а саме, 20 липня 2018 р.

Висновки. Каспійські саміти зробили серйозний позитивний вплив на динаміку переговорів з врегулювання міжнародно-правового статусу Каспійського моря.

Актауський саміт став важливою віхою в історії узгодження питання про міжнародно-правовий статус Каспійського моря. Сторонам ще належить пройти нелегкий шлях ратифікації підписаної Конвенції перш, ніж вона зможе офіційно набути чинності. Більш того, частина питань, які були винесені за рамки компетенції підписаного документа, все ще чекають свого рішення, пошук якого, поза сумнівом, зажадає від сторін взаємних компромісів. Зрештою сторони вже домовилися, що Каспійське водоймище через унікальність своїх фізико-географічних характеристик, а також історичної долі, не може бути однозначно класифіковане як море, або як озеро. Каспій офіційно закріпив за собою право називатися водоймищем з особливим статусом, що повною мірою відповідає сучасним реаліям.

Так, з упевненістю говорити про те, що прикаспійські країни успішно розв'яжуть всі свої проблеми поки що рано, надто значимий Каспійський регіон в світовій геополітиці і геоekonomіці. Прагнення нинішніх глав держав до подальшого зміцнення і розвитку традиційних дружніх зв'язків між всіма прикаспійськими державами сумніву не піддається.

Проте, як зміниться ситуація в регіоні після відходу нинішньої плеяди політиків, що є в більшості своїй «продуктом» загального радянського минулого, передбачити досить складно.

Бібліографічний список:

1. Конвенция о правовом статусе Каспийского моря [Электронный ресурс]. – 2018. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.kremlin.ru/supplement/5328>.
2. Гасанов О.С., Рыжов И.В. Современное состояние российско-азербайджанских отношений / О.С. Гасанов, И.В. Рыжов // Политика и общество. – 2017. – 145 (6): – С. 32-50.
3. Зонн И.С., Жильцов С.С. Новый Каспий. География, экономика, политика [Текст] / И.С. Зонн, С.С. Жильцов. – М.: Восток-Запад, 2008. – 544 с.
4. Косов Г.В., Литвишко О.М. Каспийский регион в системе международных регионов. / Г.В. Косов, О.М. Литвишко // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 4: История. Регионоведение. Международные отношения. – 2015. – № 20 (6) – С. 112-117.
5. Михеев С.А., Чеботарев А.Е., Ковалев Г.С. Проблемы региона накануне IV Каспийского саммита // Проблемы постсоветского пространства. – 2014. – № 2. – С. 31–69
6. Мухаррамов Р. П. Борьба за энергоресурсы как фактор каспийских политических процессов на современном этапе : диссертация ... кандидата политических наук : 23.00.02 / Мухаррамов Ремир Равилевич; [Место защиты: Астрахан. гос. ун-т]. – Астрахань, 2013. – 175 с.
7. Подписана "конституция" Каспийского моря [Электронный ресурс]. – 2018. – Режим доступа до ресурсу: <https://ru.sputnik.az/politics/20180812/416598611/podpisana-konvencija-pravovogo-statusa-kaspija.html>.
8. Рустимова-Демиржи С. Стратегические игры вокруг Каспия. / С. Рустимова-Демиржи // Кавказ и глобализация. – 2012. – № 6 (4) – С. 92-97.
9. Cohen A. Advancing American Interest in Central Asia. The Heritage Foundation (17 January 2007). Available at: <http://www.heritage.org/europe/commentary/advancing-american-interest-central-asia>
10. Kubicek P. 2013. Energy politics and geopolitical competition in the Caspian Basin. Journal of Eurasian Studies, 4 (2): 171-180. Available at: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1879366513000171#fn29>
11. Zimnitskaya H., (von) Geldern J. 2011. Is the Caspian Sea a sea; and why does it matter?. Journal of Eurasian Studies, 2 (1): 1-14. Available at: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1879366510000424>

Shikhalili Javid The problem of the legal status of the Caspian region

The article is devoted to one of the most acute regional problems of the present – the legal status of the Caspian region, as well as the mutual relations of the states around the Caspian Sea, the uncertain status of which is largely heated by rivalry between them, is capable, however, in an internationalization of the reservoir, to lead to an open collision. In the XXI century, during the era of energy foreign policy, the Caspian Sea, with its rich shelf fields and unique bioresources, becomes the place of crossing the direct interests of leading regional and world powers, which, in the context of its increased conflict potential, actualises the issue of delimitation of the Caspian Sea area. The purpose of the article is to study the legal status of the Caspian region. The positions of the coastal states regarding the delineation of the Caspian Basin, their interests in relation to this problem are explored. The methods of comparative and comparative-historical analysis are used, which allowed to determine the preconditions for the formation of the legal status of the Caspian Sea in different historical periods. The results of the last summit in Aktau are considered. Since the Convention on the Legal Status of the Caspian Sea, adopted during the work of the V Caspian Summit in Aktau, did not establish a single principle for the delimitation of the seabed, many of whom received the document with a high degree of skepticism. However, the Caspian Convention has become a natural result of more than 25 years of diplomatic process in the Caspian Sea, and therefore only reflected the format of relations that have developed between the Caspian states, which, having gone through a series of crises and conflicts, were able to reach a mutual compromise. The author concludes that an effective solution to the problem of the legal status of the Caspian water area can only be achieved on the condition of mutual understanding between all the participants in the negotiation process, readiness for compromise and taking into account the interests of each other.

Key words: *Caspian region, Caspian Sea, international legal status, Caspian states, international law, summit.*